

AZ AQUINCUMI AQUAEDUCTUS PILLÉREINEK 1975. ÉVI KUTATÁSA
/ELŐZETES JELENTÉS/

Az aquincumi polgárváros romterületével szemben, a BHÉV megállótól É-ra és D-re 510 m hosszúságban tártuk fel az aquaeductus 93 pillérét.¹ (60-61. ábra)

Főként a Szentendrei ut K-i oldalán kiszélesedő M-11-es főközlekedési ut építési tervéhez szükséges adatszolgáltatás miatt, rendkívül rövid, 3 hónapos határidő alatt kellett tisztázni a pillérek pontos nyomvonalát. Tekintettel arra, hogy a feltárás megindulása után váratlan és a munkát jelentősen akadályozó problémák adódtak, az ásatást úgy kellett megszervezni, hogy reflektorok mellett éjjel is dolgoztunk. Szükségessé vált az ásatás útjában álló elektromos és távbeszélő kábelek előzetes feltárása, ideiglenes áthelyezése, illetve kiemelése. Mindezek ellenére sikerült a vállalt határidőre a pillérek nyomvonalát rögzíteni és adatokat szolgáltatathattunk a tervezéshez. Ennek birtokában Topál József a FÖMTERV főmérnöke elkészítette az új M-11-es ut tervét, mely maximálisan figyelembe veszi a felszínre került pilléreket, és cca 300 m hosszúságban módot nyújt a bemutatásra.

A terv szerint a Dunakanyar felé vezető K-i és az ellenkező irányú Ny-i uttestek szélessége négy sávusra épül. Közöttük az elválasztó sáv 9-13 m széles, melyben a pillérek megtarthatók és bemutatathatók. A Ny-i utat lesüllyeszti a római kori járósíntre, ami a mai ut magasságot figyelembe véve mintegy 2,50 m mélyítést jelent. Egyedülálló, páratlan élmény lesz az észak fele menő kocsik utasai számára az ut magasságában megjelenő pillérek látványa, és az ellenkező irányból közlekedők számára pedig már a járónivótól kibontakozó pillérek és ivrendszerek. A terv módot és lehetőséget ad a pázsitos elválasztó sávban gyalogos szemlélődésre is.²

Óbudát ismerő Anonymus megemlékezik arról, hogy Árpád vezér amikor a Duna partjánál pihenőt tartott csodálkozott Attila király nagyszerű építményein. Ezek a polgárvárosi romok és a még magasan álló és jelenlegi Rómaifürdőből kiinduló vízvezeték pillérei lehettek.³

Nagy Lajos 1355-ben kelt határjáró levelében⁴ az első okleveles említést találjuk, a romokban heverő pillérekről és határjelzőül szolgáló falrészletekről.

Bél Mátyás⁵ a XVIII. szd. elején még elég nagy magasságban látta a vízvezeték maradványait.

Marsigli⁶ 1686 évi visszafoglaláskori térképén ábrázolja a maradványokat.

Érdekes adat, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága 1878. -i⁷ ülésén elhatározták, hogy bizottságot hoznak létre a rendszeres ásatások szükségessége és az aquincumi pillérek megóvása érdekében.

Műszakilag Foerk Ernő⁸ foglalkozott az aquaeductussal. Leírja, hogy Zsigmond Gusztáv vette fel a pilléreket először. A rajz csak a felszínen levő pillér részletekre vonatkozott.

Az 1888. -i vasutépítéskor emelt vasuti töltés építése alkalmával kiszedték a Szentendrei országut nyugati oldaláról a fölösleges földet, melynek során nagy számban kerültek felszínre pillérek. Ugyanebben az évben kezdték meg a Szentendrei vicinális sinpárjának fektetését, melynek építéskor már tekintettel voltak a felszínen is látható maradványokra és a sínek lehetőség szerint kikerülték a pilléreket. Ugyanez történt 1911-ben⁹ a második sinpár fektetéskor.

Foerk Ernő szerint a vízvezeték a Szentendrei ut befordulásánál végződött és onnan földalatti csöveken folytatódott a tábor felé. Garády Sándor¹⁰ szerint a Nagyszombat utcai amfiteátrumig terjedt. Ugyanezt említi Szilágyi János¹¹ és Nagy Tibor¹² is. Szilágyi János¹¹ felhívja a figyelmet, hogy a Benedek Elek utcánál álló kápolna előtti u. n. Mária-kő pillér nem eredeti helyén van. A pillért 1938-ban az eredeti nyomvonalától nyugatabbra, a kápolna tengelyébe helyezték át. Jelen feltárásunk során hitelesítettük új helyén a pillért s megállapíthattuk, hogy részben modern beton, részben nagy alaku kövekből újból rakott 40 cm-es alapon áll az egykori pillér váll részének és boltív indításának részlete. Az aquaeductust a Római-fürdő forrásainak termálvize táplálta és ellátta a város fürdőit, háztartásait.¹³ A katonaváros területén az ivóvízvezeték más rendszerű vezetékének nyomait több helyen is feltárták.¹⁴ Ezek a vezetékek a Hármashatárhegy lábánál fakadó források vizét gyűjtötték össze és Ny-K-i irányba vezették a városba, illetve a Duna felé.

Póczy Klára¹⁵ a polgárvárost átszelő (59. ábra) aquaeductus¹⁶ forrásait tárta fel 1962-ben a Római-fürdői strand építése alkalmával. Ezekből a forrásokból emelő szerkezettel vezették a vizet a pillérek tetején beépített vezetékbe; vályuba, vagy csövekbe, ahogy azt Vitruvius¹⁷ leírja. Hogy Aquincumban ez a vezeték miből készült, az eddigi felszínre került maradványokból, teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Felszínre került ugyan egy kővályu töredéke, de ez még nem dönti el egyértelműen a kérdést. A feltárás során az egyes tömbök tetejét gondosan kitisztítottuk, átvizsgáltuk és több helyen 16 cm átmérőjű, függőleges, hengeres nyílást találtunk, belsejében ólomcső maradványával. Ezekkel a csövekkel kivezetéseket létesítettek a Ny-i, illetve K-i városrész fele. A pilléreket 40 cm-es vastag falak kötik össze, amelyek, mintegy lefalazást, elválasztást képeznek a K-i és a Ny-i városrész között. Ez az összekötő falrendszer a feltételezett D-i városfalig tart, azután megszűnik. Találtunk téglával és kővel burkolt csatorna részleteket, melyek ugyancsak a város fele ágaztak le. Sajnos ezek konstrukcióját éppen úgy nem lehet megállapítani, mint azoknak a faragott kőtömböknek sem, melyek esetleg a castellumhoz tartozhattak. Hasonlóan nem tudtuk átmentseni a déli városfalnak feltételezett faltömböt sem. Nyugaton az ásatás útjában állott a BHÉV sínpar, melyet 2,10 m ürszelvényen belül nem közelíthettünk meg, keleten pedig szelvényeink szélén húzódott egy 10.000 V-os elektromos kábel, melynek kiemelésére és áthelyezésére nem volt lehetőség. A problematikus részleteket feltárhatjuk majd az ut építése alkalmával. (230-246. képek)

A feltárt pillérek 3 m-es közökben követik egymást, ahogy ezt Foerk közreadott helyszínrajzán is rögzíti. Noeh Ferenc érdeme, hogy Foerk helyszínrajzát hitelesítő mérésekkel értékelve, azonosíthattuk a Foerk által már ismert és most feltárt pilléreket.

Egy-egy pillértest 1 m széles, 1,60 m hosszú és - 15 cm-es kvaderkövekből falazott - magassága 1,45 m. Alapfala körben 15 cm-el szélesebb a pilléرنél és 60 cm magas. A boltválnál 50 cm széles és 15 cm vastag ékalaku köveket illesztettek egymáshoz és ebből alakították a pilléreket összekötő 1,50 m magas iveléseket.¹⁸ Két helyen in situ találtunk két-két pillért és az összekötő ivelést.

A pillérek tetején amorf szivacsos képződmények vannak, amelyek legtöbb helyen körülveszik a boltvállakat és a koronákat. Foerk megfigyelte,¹⁹ hogy ezek alól a tömbök alól több helyen kitermelték építkezések alkalmával a hibátlan, jó minőségű kvaderköveket. A tömbök a föld felszínén álltak hosszú időn, évszázadokon keresztül, s nem egy esetben az említett kőbontás alkalmával lezuhantak, eredeti helyüktől távolabbra. Megvizsgálva ezeket a tömböket a felületeken, a barlangokban ismert cseppköves és gömbökbé kitüremkedő lerakódásokat észleltünk. Ezek a lerakódások egyik másik helyen olyan erősek, hogy a köveket szinte teljesen beborítják.

Szakértésre kértük fel dr. Kertész Pál²⁰ egyetemi docenst, aki megállapította, hogy a Római-fürdő forrásrendszeréből táplálkozó aquaeductus vize jellegzetesen karsztvíz eredetű, amelyből relatív telítettség beálltával kalciumkarbonat válhat ki. A jelenség tartós, hosszú időn át tartó vízcepegésből származik. A képződés pontos időtartama nem adható meg. A lerakódás igen sok tényező függvénye. Azonos vízszállítás esetén is függ a víz hőmérsékletétől a csepegés helyén, a csepegés intenzitásától, a vezetékbe szállított víz sebességétől és mennyiségétől. A feltárt aquaeductus elemek egy része szabad szemmel likacsos, hézagos jellegű képződménye elüt a többi feltárt kőzet jellegétől. A felületi jelentős eltéréseket az okozza, hogy a hézagos részek kettős geológiai folyamaton estek át, egyrészt ezeken

a helyeken a vízvezetékekből szivárgó vízből kiválhatott a kalciumkarbonat, másrészt pedig a hosszú ideig felszínen levő kőzetfelületek mállásnak indultak. Összefoglalóan megállapítható, hogy a jelenségek jól definiálható kőzettani - földtani folyamatok eredménye, melyek Óbuda környékére egyébként is jellemzőek. Megállapításához a következőket tesszük hozzá. Ismeretes Vitruvius és Frontinus adataiból, hogy a rómaiak milyen különös figyelmet szenteltek a közműveknek, a vízvezeték építésnek, tudjuk, hogy külön legiós osztagok dolgoztak a kivitelezésen. Felügyelők ellenőrizték a vízhozamot, vitzisztítást,²¹ gondosan ügyeltek pl. a növényzet távoltartására a vízvezeték környezetétől.²² Ismerjük a fogyasztást számoló berendezéseket, a vízgyűjtő castellumokból történő átgondolt vízszolgáltatást, t. i., hogy a legalacsonyabban elhelyezett vízkivezető látta el az utcai közutakat vízzel, amely a legszűkebb vízhozam esetében is biztosította az ellátást, magasabban feküdt a színházak, amfiteátrumok, disz- és szökőkutak vízszükségletét ellátó vezetékek és harmadik elhelyezésbe került a magán háztartások céljaira létesült vezeték. Azon elgondolás alapján, hogy szerényebb vízhozam esetén a magán háztartások is a közutakból szerezhették be vízigényüket. Mindezeket jól példázzák nemcsak a pannoniai²³ nagy részükben földalatti, de a birodalom egész területéről eddig ismert részben földalatti, részben föld feletti vezetékek. Előbbiek ismeretében azt állapíthatjuk meg, hogy a geológus vélemény szerinti vízszivárgás már a római birodalom bukása után következhetett be, amikor nem gondozták, ellenőrizték a vezetékek sérült részeit. Ezek a tömbök tetején észlelt lerakódások, melyeket esőviz okozhatott a későbbi, esetleg középkori szintre hordódott fel.

Miután az ásatás decemberben fejeződött be, a leletanyag²⁴ tisztítása most van folyamatban s így a datálás kérdésére a teljes feldolgozás után térünk vissza.

A feltárások befejezésével egyidőben elkészítette Hajnóczy Gyula docens - az FMF felkérésére - az egyes pillérszakaszok rekonstrukciós tervét, akivel a munkák alatt rendszeresen konzultáltunk. Kialakult az az elképzelés, hogy az in situ pillérek és ivelés együttesen megtalált tömbjeit csak konzerváljuk a helyszínen, rekonstrukcióra ott kerül sor ahol a pillérek az alapfalakig lepusztultak s így didaktikus megjelenésük indokolt, mintegy 50 m hosszúságban.²⁵

Ilyen módon zöld pázsitos környezetben megjelenő aquaeductus maradványok, az új ut elválasztó sávjában, egy páratlan műemléki együttessel gazdagítja majd fővárosunkat.

(Ábrák: 59-61, képek: 230-246)

JEGYZETEK

1. A feltárásról készült teljes helyszínrajzot jelen kötetben technikai okokból nem tudjuk közölni. - Az É-i városfal és kapu rekonstrukciója során 6 pillért Póczy Klára, az M-11-es utépitési programot megelőzően pedig tíz pillért Pető Mária tárt fel. Az ásatásnál közreműködött Zsidi Paula, valamint Gönyei Anna, Kiss Katalin, Zádor Judit és Kovács Gyöngyi egyetemi hallgatók.
2. Ezt az eredményt sok megbeszélés, vita előzte meg. Hogy mégis megszületett ez a terv, annak köszönhető, hogy az érdekelteket a jelentős régészeti emlék megőrzésének, az utókor számára történő megmentésének gondolata vezette. Köszönetet mondunk a Főv. Tanács VB Közlekedési Főigazgatóságának az ásatás anyagi fedezetének biztosításáért, a Magyar Nemzeti Múzeum, Kulturális Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia Régészeti bizottsága, rómaikori albizottságának, akik erkölcsi támogatással segítettek, - a műemléki bemutatás vonatkozásában a Fővárosi Műemlék Felügyelőséggel közösen végzett - munkánkat.
3. Nagy L.: Kereszténység - kontinuitás. Bp. T. 1942. 775.
4. Az oklevélről lásd Kumorovitz Lajos tanulmányát e kötetben.
5. Nagy L.: i. m. 775.
6. Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus II., V. kép. 1726.
7. Gömöri Havas S.: Visszapillantás az 1889-1892 évre. Bp. R. IV. 1892. 1.
8. Foerk E.: Az óbudai aquaeductus. Bp. R. X. 1923. 35.
9. Foerk E.: i. m. 55.
10. Garádi S.: A budai káptalan alapítása. TBM. 7. 1940. 13.
11. Szilágyi J.: Budapest Műemlékei, 1962. 462.
12. Nagy T.: Budapest Története I. Rómaikor. 1973. 119.
13. Nagy L.: Topográfia. Bp. T. 1942. 364.
14. Wellner I.: Az aquincumi katonaváros Ny-K-i irányú vízvezeték rendszere. Bp. R. XXIII. 1973. 179.
15. Póczy K.: Aquincum első aquaeductusa. Arch. Ért. 1972. I. 14.
16. Hajnóczi Gyula rajzát szíves engedelmével közlöm.
17. Vitruvius VIII. 6. - A kővályus vezeték igen jó állapotban megmaradt részlete W. Haberey: Die Wasserversorgung... Bonner Jahrbücher 164. 1964. 186.
18. A vízvezeték pillérek és boltívek építési technikáját lásd Kenneth D. Mathews: Roman Aqueducts. 1970. I. 13. 2.
19. Foerk E.: i. m. 55.
20. Kertész Pál szakértői véleménye BTM Adattár: 144/1975. sz.
21. F. Kretschmer: Bilddokumente römischer Technik. 1958. 55., A. Grenier: Les Monuments des Eaux, Paris. 1960.
22. Cod. Just. XI, 43, 1, 2.
23. A pannoniai vízvezetésekről Mócsy A.: PW.RE. Suppl. IX. 1962. Stuttgart. VIII. 704.
24. A házikerámiát Zsidi Paula dolgozza fel.
25. Az ásatás felmérését a Műszaki Egyetem Geodéziai Tanszéke és Farkas Pál mérnök végezte. A fényképfelvételeket Szentpétery Tibor készítette.

MELINDA KABA

THE 1975 EXCAVATIONS OF THE PIERS OF THE AQUEDUCT AT AQUINCUM
(PRELIMINARY REPORT)

Previous to the construction of route M-11, excavations were conducted at the supposed track of the piers of the aqueduct, to the north and south of the Aquincum stop of the suburban railways. By means of this work 93 piers were determined, and Ernő Foerk's site plan, as well as the so-called "Mary's Stone": a pier transposed in the axis of Benedek Elek Street Budapest, 3rd district, were authenticated. The uncovered monumental remains of piers were preserved in an unexpectedly good condition, overground traces. At several points connecting archings were found in situ also, which permit the conservation of two piers each in their original condition. The height of the floor level of the construction of the original Roman piers is 104.5 m. The floor was made with terrazzo. The measurements of the piers agree with Foerk's data: the footing is 60 cm., the shoulder ridge of the arching starts from a 15 cm. long pier shaft. On top of several of the pier stumps the traces of the one-time horizontal trough and also the leaden fillers of the perpendicular piping have been preserved. The conduits of the piers show branchings towards the eastern and western parts of the town. Unfortunately, however on account of the narrow space at disposal the position of neither of these, nor the brick-covered outlets could be cleared up. Namely, in the west the line of the suburban railways and in the east the power transmission line (10,000 V) were in the way of the excavation. The works of opening up were accompanied by rich ceramic finds.

The Aquincum aqueduct has been repeatedly mentioned from as far back as the Middle Ages. In technological respect it was Ernő Foerk who examined it first: on the occasion of the works of railing in 1911. The conduit gained the water from the springs called Római-fürdő (Roman Bath) at present, by means of an engine raising it into the trough or pipes placed upon the piers, as this is known with aqueducts uncovered in other areas of the Empire.

On top of the piers there are amorphous spongy formations which enclose the shoulders of the arches and the crowns in several places. The blocks stood for a long time on the ground. When examining them, on the surfaces the author could observe dropstone- and bulging spherical deposits well-known from caves. She invited associate professor Pál Kertész to give an expert opinion, and the latter found that the water system of the Roman Bath was characteristically of cavern-water origin, and that at relative saturation calcium carbonate might be precipitated from it. The phenomenon is a result of lasting, long-continued dripping of water. The length of time needed for the formation cannot be exactly given. Sedimentation is a function of a great number of factors. Even in case of identical water levels it depends on the temperature of the place of dripping and on its intensity, as well as on the flow velocity and quantity of the water carried in the conduit. Visible to the naked eye the porous and vesicular formation of part of the uncovered aqueduct elements is dissimilar to the character of the other unearthened rocks. The considerable differences of the surface have been caused by the circumstance that the parts showing interstices underwent a double geological process on one hand calcium carbonate could be precipitated from the water seeping from the aqueduct in these places, on the other hand the rock surfaces, having been on the surface for a long time began to decay. To sum it up, it can be stated that the mentioned phenomena are results of well definable mineralogic-geological processes also otherwise characteristic of Óbuda and its environs.

The author may add to this statement that if one bears in mind the particular attention devoted by the Romans to public utilities, to the construction and maintenance of water-conduits - there were special wardens supervising the water output and water purification - then the seepage mentioned in the geologist's report must have ensued after the fall of the Roman Empire, when the damaged parts of the conduits were not controlled and taken care of any more. The deposits observed on top of the blocks, which could be caused by rain-water, had been maybe on the later, medieval level. Since the excavations had been finished in December 1975, the cleaning of the finds is in course at present, and therefore, the author will revert to the question of dating after the complete elaboration of the material.

The excavations had to be adjusted to the demands set by the plan of the new road. For this reason the search for the track of the piers was continued day and night (at night by the light of a set of flood-lights specially installed for the purpose), and this way the plan of the new road, which is going to preserve the piers in the center of the eight-lane highway could be completed simultaneously with the archaeological excavations. The plans of displaying, conservation and reconstruction were made by Gyula Hajnóczi that of the new road is the work of civil engineer József Topál.

In accordance with the plans, the western highway will be sunk to the level of the Roman footway, and this way the remains of the aqueduct, appearing surrounded by green lawn, are going to enrich the Hungarian capital with a unique ensemble of ancient monuments.

(Figures: 59-61, plates: 230-246)

МЕЛИНДА КАБА:

РАСКОПКИ 1975 ГОДА ПИЛЛЕРОВ АКВИНКУМСКОГО АКВЕДУКА

Перед строительством шоссе М-11 мы провели раскопки по предполагаемой линии расположения пиллеров акведука - к северу и югу от станции "Аквинкум" Будапештской Пригородной железной дороги. Раскопками было уточнено расположение 93 пиллеров, проверены планы Е.Фоерка, а также так называемый "Камень Марии", перенесенный по оси ул. Бенедек Элек, расположенной в Ш р/не Будапешта. Обнаруженные монументальные пиллеры оказались в неожиданно хорошем состоянии, чего никак нельзя было предположить по их следам на поверхности земли. В некоторых местах мы обнаружили и кривизну от перехватывающих пиллеры арок, что позволяет сохранить первоначальное положение некоторых парных пиллеров. Высота уровня настила первоначальной римской постройки пиллеров достигает 104,15 м над уровнем моря. Настил сделан с помощью тераззового сглаживания. Размеры пиллеров соответствуют данным Фоерка: основание имеет 60 см, арочный изгиб отходит от 145 см-го тела пиллера. Наверху некоторых пиллеров сохранились следы от горизонтальных желобов, а также свинцовые вкладки от вертикального трубопровода. Пиллеры указывают на наличие ответвлений водовода к восточной и западной стороне города. Но, к сожалению, ни их, ни их выходов с кирпичным застилом нам уточнить не удалось: с запада железнодорожные рельсы и с востока электропровод высокого напряжения /1000 V/ препятствовали расширению раскопок. Раскопки дали богатый керамический материал.

Аквинкумский акведук упоминается в письменных источниках, начиная уже со средних веков. В 1911 году во время прокладки железнодорожных путей его исследовал с конструкторской точки зрения Е. Фоерк. Вода в акведук доставлялась из источников, находящихся в местности, ныне носящем название Римские купальни /Római fürdő/, отсюда с помощью конструкции для поднятия воды /15/ она шла по желобу, расположенному сверху пиллеров, и текла по трубам так же, как это было в известных по раскопкам акведуках других областей Римской империи.

Наверху пиллеров нами обнаружены аморфные губчатые формации, которые во многих местах охватывают корону и плечи арок. На протяжении долгих времен эти массивы находились на свободе. На их поверхности мы обнаружили хорошо известные по пещерам округлые сталактитовые образования. Пал Кертес, доцент университета, по нашей просьбе исследовал их и определил, что вода, снабжающая акведук и выходящая из источников Римской купальни, является типично карстовой, из которой при установлении относительной насыщенности может выделяться карбонат кальция /углекислая известь/. Отложения являются последствием длительного и устойчивого капания воды. Продолжительность образования отложений определить нельзя. Это зависит от многих факторов. При условии одинакового уровня воды, здесь играет роль и температура воды в месте падения, интенсивность падения воды, а также быстрота течения и количество протекающей воды. Простым глазом можно определить, что отложения, имеющие пористый и пазовой характер, отличаются от других формаций раскрытого аквинкумского акведука. Значительные расхождения в поверхности формаций объясняются тем, что пористые части прошли двойной геологический процесс. Углекислая известь в этих местах могла образоваться, с одной стороны, вследствие процеживания воды, с другой стороны, эти формации подверглись коррозии благодаря их длительному пребыванию на поверхности. Обобщая, можно установить, что эти явления являются результатом хорошо

определяемого петрографическо-геологического процесса, что, кстати, является типичным для Обуды и ее окрестностей.

К этому определению специалиста мы можем добавить, что, если принять во внимание то особое внимание, которое римляне обращали на постройки коммунального значения, на конструкции по проведению воды, на их содержание, а также, что особые надзиратели следили за напором и очисткой воды /21,22/, то это, по мнению специалиста, процеживание воды могло произойти лишь после падения Римской империи, когда акведук был запущен и не ремонтировался в поврежденных местах. Эти отложения находятся наверху массивов, которые могли возникнуть и в результате действия дождевой воды, были нанесены на более поздний, возможно, средневековый уровень. Раскопки были закончены нами в декабре 1975 года, очищение материала производится в настоящее время, и мы вернемся к вопросу о датировке акведука после полного анализа материала.

Археологические исследования должны были быть приурочены к составлению планов дорожного строительства. Поэтому исследование линии акведука мы проводили днем и ночью /ночью для этой цели в нашем распоряжении находился целый ряд прожекторов/. Одновременно был составлен и дорожный план, по которому на полосе, разделяющей два четырехполосовые шоссе, будут сохранены древние пиллеры. Показ, консервацию и реконструкцию пиллеров проводит архитектор Дь. Хайноци, план шоссе выполнен инженером Й. Топалом.

По планам, западные полосы шоссе будут снижены до уровня римского времени, что вместе с руинами аквинкумского акведука, расположенными на зеленом газоне, обогатят нашу столицу неподражаемым ансамблем древних памятников.

/Фиг. 59-61, рис. 230-246/

ELŐZETES JELENTÉS A FERENCESEK TEMPLOMA ÉS A VIA PRAETORIÁTÓL
ÉSZAKRA HÚZÓDÓ RÓMAI KORI ÉPÜLETMARADVÁNYOK RÉGÉSZETI KUTATÁSÁRÓL

I.

1973-ban az új óbudai lakópelepen, a Kórház utca É-i oldalától É-ra és a Miklós utcától K-re, a régi Vöröskereszt utca 14-21 sz. alatt lebontott házak által határolt területen (az új 201-202-203 sz. épületek között) nagyarányú csatornázások kezdődtek meg. Az említett helyen a BTM a felmerülő régészeti jelenségek megfigyelését, dokumentálását folyamatosan elvégezte.¹ Az új utépítések után - a leletmentések jelentőségére való tekintettel - 1973. november-decemberében és 1974-ben több alkalommal leletmentő ásatásokat végeztünk.

Feladatunk itt a régészeti jelenségek összefüggésének vizsgálata és az alaprajzi tisztázás képezte (62 ábra, 247-248 kép)

A Fővárosi Tanács illetékes hatósága a kb. 44 x 23 m méretű, bekerített terület műemléki bemutatását tervezi a közeljövőben. A kutatásokat még a műemléki helyreállítás előtt folytatni kívánjuk. Addig is ásatási eredményeinkről előzetes jelentést közlünk.

XXX

A Flaviusok korából² területünkön a legkorábbi, I. periodusból, a D-i fronton Atszf³ 103.73 m szinten agyagos, továbbá Atszf 103.70 m szinten egy köves járósíntet igyelethettünk meg.⁴ Mindkét jelenség felett vékony faszenes réteg húzódott, mint p. o. az 0-0/1 metszetenél is, mely helyi tűz jelenlétét igazolja. (63/a ábra) Felületünk É-i felében a 0-0/1 metszetben egy agyagsáv jelentkezett ugyanezen a szinten, felette viszont az előbbiekben említett faszenes réteg hiányzott.

A Flaviusok idejéből leletünk eddig nem került elő.

A Domitianus-kori legiostábor⁵ praetoria frontjának egy része munkahelyünkre esik. A felületünk egyik legdélibb KNy-i irányú 50 cm széles habarcsba rakott felmenő résszel rendelkező falmaradványának zoklija Atszf 103.71 m szinten mutatkozott. A Domitianus-kori falak alapfalainak nagyobb részét mélyen visszabontották területükön, legtöbb esetben csak egy-két sor maradt meg. A Domitianus-kori szinteket viszont több helyen sikerült tisztázunk, ezek habarcsos, köves járósínt (p. o. 0-0/1 metszet) vagy vékonyabb agyagpadló formájában jelentkeztek. (p. o. G-G/1 metszet) átlagosan Atszf 103.80-90 m szinten.

A leletanyag közül kiemeljük a későbbben elbontott falmaradványok feletti betöltésből egy fényezett fekete, kis kihajló peremű tálkát, melynek belső oldalán vékony hornyolás fut végig, továbbá egy mesterjegyes tál aljtöredékét.⁶ (249. kép) A bolygatlan fekete rétegen nyugvó agyagos sóderes betöltés átvágásából (R-R/1 metszet) egy dák csésze került napvilágra.⁴

A III. periodust a II. sz. első harmadát⁸ dokumentálja a D-i, KNy-i irányú 5,5 m széles belső uttest (m: 104.20 Atszf m) egy 50-55 cm átmérőjű, habarcsba rakott, szabálytalanul faragott kövekből megépített kuttal. Az uttestet É-ról egy 30-32 cm belvilágú, kőfalas, téglalapos K felé lejtő csatorna szegélyezi. Részben a csatorna É-i falára, részben a Domitianus-kori köves járósíntre alapozták az épület D-i porticusát, melyből négy oszloptalazat került elő. A D-i oldalon az épület bejáratát már befalazott állapotban sikerült megfigyelni, mely eredetileg 1.80 m széles volt. (259. kép) Az épület helyiségei átlag

7.40 x 3.50 m méretűek. A felmenő falak szabályosan faragott, habarcsba rakott mészkövekből készültek. A nagyjából egyenlő alapterületű helyiségek sorát a felületünk közepe táján egy 1.10 m széles folyosó váltja fel. A folyosó mérhető hosszúsága: 13.5 m, zárófala sem a Ny-i, sem a K-i oldalon nem került elő eddig. A folyosótól É-ra a helyiségek tovább folytatódtak. A felmenő falak átlag 50 cm szélesek, a zoklijuk 103.92-104.00 m Atszf szinten húzódott. Több esetben ezeket a falmaradványokat is a korábbi elbontott alapfalakra alapozták. (p.o. G-G/1 metszet) A folyosótól É-ra a helyiségek alaprajzai elrendezését egyértelműen már nem lehetett tisztázni, ugyanis ezeket az ujkor falmaradványok és a közművek nagyrészt tönkretették.

E nagy épület belmérete ÉD-i irányban 24.50 m, a KNy-i irányban a jelenlegi kutatási területünkön nem mérhető. Az épület helyiségeinek és folyosójának padlószintjét többnyire 10 cm vastag agyagpadló képezte. (p.o. 0-0/1 metszet), egy helyen sóderez a járószint (átlagos m: 104.11-24 Atszf szinten). A D-i folyosófaltól D-re, az egyik helyiségben a H-H/1 metszet szerint egy lokális tűz pusztította el az agyagpadlót. Ezért itt a padlót kevert szürkére alapozva megújították. A folyosó É-i falát egy 104.10 m Atszf szinten megmaradt Domitianus-kori alapfalra alapozták (ld. G-G/1 metszetet), ezért a hozzátartozó agyagpadló az eddigieknél valamivel magasabban 104.30 Atszf m-en került elő. Ekkor kisebbitették a bejárástól ÉK-re húzódó helyiséget egy kváderkövekből, földdel kitéltött alapfalú osztófállal.

A Traianus-Hadrianus-kori óbudai topográfiai adatok alapján a folyosós épület a nagyjából egyenlő méretű helyiségeivel együtt egyértelműen utal a római birodalom légióstaboraiban már feltárt kaszárnyaépületek típusaira.⁹

A barakképületet É-ről is határozta egy 5.5 m széles KNy-i irányú uttest (Atszf m: 104.20), melyet É-rcél ugyancsak egy téglalapos, kőfalas KNy-i irányú csatorna zárt le. A csatorna É-i falára alapozva egy további, újabb É-i barakképület D-i porticusához tartozó oszloplábazat került napvilágra. Valószínű, hogy a közvetlen szomszédságában húzódó ÉD-i irányú távfűtőárok Ny-i metszetéből előkerült oszlopfő¹⁰ - méretarányait, anyagát és korát tekintve - ehhez az oszlophoz tartozhatott. (256.kép)

Az előkerült leletanyag közül a D-i, KNy-i irányú téglalapos csatorna betöltéséből a Kiscelli utcai műhely termékeihez tartozó narancssárga, benyomott "liliomos" díszű Drag. 37. formát utánzó tál oldaltöredékét említhetjük meg¹¹ (250.kép) és Drag. 18/31 típusú tál Crobiso lezouxi mester fenékbélyeges aljtöredékét.¹² (252.kép) A folyosó felmenő falához tartozó padló feletti betöltésből egy ugyancsak lezouxi, domborműves Drag. 37. típusú tál oldaltöredékét találtuk meg.¹³ (253.kép) Az É-i, KNy-i irányú uttest tetejéről ugyancsak a Kiscelli utcai műhely jellegzetes produktumait: a szőlőfürttel és levelekkel applikált oldal (251.kép) a fedő azonos díszű töredékét szedtük fel.¹⁴

A markomann háborúk után és a Severusok uralkodása alatt¹⁵ az óbudai légióstabór praetoria frontján -, közelebbről ezen a felületünkön a déli részen egy már kisebbitett helyiséget tovább szűkítettek egy ÉD-i irányú osztófállal. Ettől az épülettől DNy-ra egy DNy felé lejtő 40 cm belvilágú, kőfalas, téglalapos csatorna épülhetett, melynek ívelt szakaszát sikerült feltárnunk az eredeti helyén lévő lapos mészkövből készült fedőlappal együtt. Az épület folyosójától É-ra egy apszisos lezáródású helyiséget alakítottak ki, de a helyiségből csak az apszis visszabontott falának négy földdel kitéltött kőszára maradt meg. (258.kép) Az apszisos terem padlószintjét késői beásások következtében már nem lehetett megfigyelni. A D-i és az É-i KNy-i irányú, II. századi utat a század végén rétegesen megemelték. (ld. δ 2- δ 3 és U-U/1 metszetet), de az ut eredeti járószintjét már a későrómai, középkori ill. az ujkori beásások miatt megfigyelni nem lehetett. Két helyen tudtuk dokumentálni a többszörösen megemelt téglalapos szintmaradványokat, melyek a D-i fronton 104.57 m Atszf, és az É-i fronton 104.71 m Atszf szinten jelentkeztek.

Apró lelet ebből a periodusból nem került elő.

Az V. periodust a III. sz. végére IV. sz. I. felére keltezhető építkezést tanúsítja már a D-i felület Ny-i szélén egy ÉD-i irányú későrómai alapfal, melynek zoklija már Atszf m: 104.72 szinten mutatkozott. A felmenő falak tisztításából került elő egy IV. sz. 30-as évre keltezett kisbronz.¹⁶ E falhoz tartozó padló a beásások miatt már nyomtalanul elpusztult, de a munkahelyünk középső részén az A-A/1 metszetben mutatkozó köves járószint (Atszf

104,81 m) ezt a periodust dokumentálja. A barakképület D-i bejáratát a szintadatok alapján ekkor falazhatták be, tehát az épületet D-ről határoló uttest sem funkcionálhatott tovább.

A VI. periodust a IV. sz. középső évtizedeit - egy sóderes járószint képviseli a 105,03 Atszf m. -n a B-B/1 metszetben. Ekkor alapozták az apszisos záródású serveruskori terem Ny-i visszabontott alápzárófalára a polygonális záródású termet. Az épület sokszögű záródású helyiségéhez tartozó habarccspadló maradványát az X-X/1 metszetet mutatja. (63.b. ábra) E helyiséget K-ről határoló nagyobb helyiség padlózatát igen megrongált állapotban megmaradt terrazzo képezte. A polygonális záródásnál 20 cm vastag feltöltéssel megújították 10 cm vastag terrazzoval a habarccspadlót, szintje már Atszf 105,63 m. -n jelentkezett.

A sokszögű záródású terem habarccspadlójának átvágásából az alatta húzódó szürke, kevert téglatörmelékű betöltésből szürke, besimitott oldaltöredék és kétvájas, zöldmázás oldaltöredék került elő.¹⁷

Munkahelyünk É-i felében, az É-i KNy-i irányú uttest megmaradt rétegei feletti szürke, kevert betöltésből AP IOVI... bélyegtöredékes tegulát¹⁸ és egy belül zöldmázás ferdén bevágott peremű tálka peremét szedtük ki egy diszitett, besimitott, szürke edény oldaltöredékével együtt.¹⁹ (254-255. kép)

Nagyon késői beásás maradványát dokumentálhattuk az X-X/1 metszetben, melynek egy IV. sz. II. felére - pontosabban nem keltezhető kisbronzot és egyéletnagyságu bronzból készült heroizált császár vagy istenszobor jobb lábbfejét²⁰ (257. kép) találtuk meg.

Ez a sokszögű épület a leletek alapján is II. Constantius idejében épülhetett, melyen a IV. sz. második harmadában - I. Valentinianus alatt - megújítást végeztek. A legfelső megemlést mutató terrazzo padozatának használata így már a IV. sz. utolsó harmadára húzódik, sőt esetleg a V. sz. legeljére is, - de ezzel kapcsolatban már korhatározó lelettel nem rendelkezünk.

A későrómai polygonális záródású középület kronológiailag szervesen illeszkedik a környéken ismert későrómai építkezések periodusaihoz. A Constantinusok korában a nagyobb fellendülés főleg a limes mentén figyelhető meg.²¹ Óbudán ekkor épült a Raktár utcai cella trichora is a közeli három hajós bazilikával együtt.²² A Flórián tér környékén a katonai középületbe húzódott a polgári későrómai lakosság maradványa a IV. sz. közepén.²³ A thermae maiores legkésőbbi tegulái is I. Valentinianussal zárulnak.²⁴ Mindezek az adatok alátámasztják a régészeti megfigyeléseinket a sokszögű épület építéstörténetére vonatkozóan is.

A középület funkciójára nézve felvetődött a bazilika gondolata.²⁵ Szerintünk helyi viszonylatban a felmerülő igényeket az ittmaradt keresztény lakosság számára kielégítette a közeli Vihar utcában, Raktár utcában és a Kiscelli utcában előkerült ókeresztény építmény is.²⁶ Ezenkívül a középület feltárt alaprajza még kevés ahhoz, hogy egy bazilikát feltételezzünk benne. Továbbá nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy munkánk során eddig egyetlen ókeresztény jellegű lelet sem került elő.

Az ismert adatok alapján - fürdő, villa nem lehetett ezen a területen - így csak egy kultikus jellegű épületre gondolunk, talán a fürdő közelében működő Apolló szentélyre, mely már a Severusok korában elkészült és funkcióját legfeljebb a IV. sz. végéig, esetleg a V. sz. elejéig megtartotta. Adataink vannak arra is, hogy magán vagy középületeket kultikus célra is felhasználtak.²⁷ E Severus-kori, valószínűleg kultikus jellegű épület korábbi periódusához tartozhatott a IV. sz. második felében elpusztult bronzszobor töredék is, mely talán az épületben felállított isten ill. császárszoborhoz tartozhatott.

II.

A szanálási munkálatokkal, illetve közművesítéssel kapcsolatos földmunkák megfigyelése során a volt Vöröskereszt utca 14-21 sz. telkek helyén a római kori kutatásokkal párhuzamosan középkori épületgyűttest tártunk fel.

Az ásatások folyamán felszínre került középkori maradványok templom és hozzá É felé csatlakozó kolostorszárny alaprajzát mutatják. (62. ábra, 247-248. kép)

A templom csak részlegesen kerülhetett feltárásra. A hajó falának legnagyobb mérhető hossza a D-i oldalon 12 m volt. Az É-i hajófal 9.50 m hosszúságban került feltárásra. A hajó falainak szélessége átlag 1 m és a templom hajójának belmérete 9.50 m. Ny-i záró-fala ásatási területünkön kívül esett.

A hajó D-i oldalán egy támpillért tártunk fel, melynek hossza 1.20 m, szélessége 1 m. Ugyancsak a D-i oldalon - későbbi hozzáépítésként - csatlakozott a hajóhoz az ossarium Ny-i fala.

A hajó É-i oldalán a fal későbbi megerősítést, vagy befalazást mutat. Okként feltételezhetjük, hogy vagy az alatta lévő rómaikori csatorna miatt rogyott meg a fal, vagy esetleg itt lehetett a kerengőbe vezető kapu.

A templom diadalíve 0,9 m hosszú, 1 m széles. A szentély 7.50 m hosszú és 7.50 m széles négyzet alaprajzu, egyenes záródású. Sarok támpilléreit csak a D-i oldalon találtuk meg, az É-i oldalon a távfűtőárok építéskor nyilván elbontották.

A hajó XV. századi 20 x 20 cm-es téglából álló padlójának részletei is előkerültek, melynek Atszf 105.81 m. A burkolat átvágásakor megújítás nyomát nem találtuk. (63/a ábra) Valószínű, hogy vagy a korábbi szinttel azonos a XV. századi téglapadló, vagy a korábbi szintnél mélyebb és ezért nem találtuk meg.

A D-i hajófal feltárásra került külső támpillérével egy sikban a hajó teljes szélességében húzódó É-D-i irányú római kori falat visszabontották - erre ráhuzódik a téglapadló, illetve Ny-ról a terrazzo -, és belső pilléret alakítottak belőle. Az 1 m széles római kori falat 0.7 m-re szűkítették, a belső pillér hossza 1 m.

A belső pillér szélétől K felé 0.3 m széles téglafal húzódik a diadalívig. A téglafal és a D-i hajófal között terrazzo a padló burkolata (szintben gyakorlatilag azonos a téglapadló szintjével Atszf 105.78 m). Feltételezhetjük, hogy itt a kisméretű négyzet alaprajzu szentély funkcióját veszi át részben a hajó, és itt állhatott esetleg a stallum. A téglafal alapozása is gyakorlatilag csak egy hevenyészett kősor, ami nagyobb súlyt nem tarthatott.

Közvetlen a diadalív előtt, a hajó közepén élére állított durva kváderekből kialakított sirt tártunk fel. A sir mérete - h: 2.45 m, sz: 1.15 m. A sirban összefüggő, eredeti helyén lévő csontváz nem volt. (A sirban talált római kori rétegek és kut ismertetését lásd az I. részben.) (260. kép)

A szentély központi részén 2.40 m hosszú, 2.60 m széles sirkamrát tártunk fel. (Belső mérete: 2.10 m hosszú, 2.20 m széles.) A sirkamra belső oldala kváder burkolatu, külső oldaláról habarcsba rakott tört kővel megerősített. A másodlagosan felhasznált, nem azonos nagyságú homokkő kvádereket helyenként középkori téglával hézagolták. A kvádereken középkori kőfaragó jegyeket találtunk. (64/a ábra) A sirkamrába lépcső vezetett, melynek nyomait a D-i falon találtuk meg, és ettől 1.20 m-re a lépcső É-i falaként 0.3 m széles téglafal maradványait. (260. kép) A sirkamrában összefüggő, eredeti helyén lévő csontvázat nem találtunk, betöltéséből bedobált csontok, XV. sz. -i osztrák grafitos kerámiák, sirkő és más faragott kötőrédek kerültek elő. A sirkamra eredeti lefedését nem találtuk meg, de jelenlegi legfelsőbb pontjánál (Atszf 105.66 m) eredeti befedése feljebb volt. Ebből következően valószínűnek tartjuk, hogy a szentély szintje magasabban volt a hajó szintjénél. (A szentély eredeti burkolatát nem találtuk meg.)

A kolostor a templomtól É-ra épült. Nagyságáról, építményeiről gyakorlatilag nagyon keveset tudunk, mivel épületét az ujkori házakkal szinte teljesen elbontották.

A szentély K-i zárófalának irányában É-ra, a távfűtőárok É-i oldalán rómaikori épület K-i és É-i fala került elő. A K-i fal folytatásaként - a rómaikori épület sarkán túl - középkori fal húzódik É felé. Ugy tűnik, hogy a szentély K-i falának irányában a rómaikori fal felhasználásával a kolostor K-i traktusának falát találtuk meg.

A római kori épületet a középkorban felhasználták. A hajó vállából 4.80 m hosszúságban 1 m széles középkori fal indul É felé és ez egyben Ny felé zárja a szentély melletti helyiséget. A szentély É-i fala mellett közvetlen a római kori fal húzódik. (259. kép) (Leírását lásd az I. részben.) A szentély falvastagsága ezért itt egyenletlenné válik. A szentélyfal és a váll találkozásánál a derékszögű összeépítést lehetetlenné tevő korábbi falat kikerülték.

Igy a szentély mellett a római kori falak felhasználásával egy 7.40 m hosszú átlag 5 m széles helyiség állt.

A K-i traktus K-i fala a szentélyzáródástól É-ra, azzal egy síkban húzódik és ásatási területünkön végig követhető. A K-i traktus Ny-i falát véljük megtalálni azokban a részleteiben előkerült, de megegyező irányu, vastagságu, szövetű falakban, amelyek a templom É-i vállából kiinduló középkori fallal azonosak. Így a K-i traktus első helyisége a szentély mellett korábban ismertetett, és ebben a szélességben húzódnak tovább É felé K-i szárny részei. Ennek azonban további beosztását, rendszerét nem ismerjük.

A K-i szárny fűtőberendezését a távfűtő akna miatt elbontották és így csak a DNy-i saroka került feltárássra. (261.kép)

A római kori épület terrazzopadlóját átvágó és a K-Ny-i irányu római kori falhoz támaszkodó fűtőtér téglából falazott. (64/b ábra) Hossza a D-i oldalon 1.10 m, a Ny-i oldalon 1.10 m. A megmaradt fűtőtér beomlott téglával, átégett tapasztásdarabokkal, hamuval volt tele. A betöltésben XV. sz-i kerámiát és Zsigmond-kori pénzt találtunk. A fűtőtér alja vörösre égett letapasztott agyag, mely átlag 2-3 cm vastag, átvágásakor alatta egy korábbi átégett letapasztást figyelhettünk meg. A fűtőtér alapozása hamus rétegben élére állított kősor volt. Ez alatt megtaláltuk azt a K-Ny-i irányu visszabontott római kori falat, melyet a fűtőkamra Ny-i fala miatt bontottak el.

Az átégett agyagtapasztás - a fűtőkamra aljának - szintje Atszf 105.04 m, megmaradt oldalfalának legmagasabb pontja Atszf 105.85 m. Mivel a megmaradt rész is magasabb a hajó szintjénél, az eredeti boltozata, illetve az erre húzódó padló szint pedig ennél is feljebb lehetett, ebből következően a kolostorszárny szintje is magasabban volt mint a templom hajójának szintje.

A fűtőkamra szerkezetét nem ismerjük, de a megmaradt térben talált nagyszámu téglalapján valószínűleg valamilyen téglapilléres megoldásu lehetett.²⁸

A feltárt és részletesen ismertetett templom és kolostor maradványait az óbudai középkori ferences templommal és kolostorral azonosítottuk.

A XIII. sz. folyamán a Magyarországon egyre jobban terjeszkedő ferences rend a mai Óbudán is hamarosan felépítette templomát és kolostorát.²⁹ A templom alapításának idejét nem ismerjük, de a pozsonyi, győri, esztergomi, pesti kolostorokkal együtt a XIII. sz-i, legkorábbi alapítások sorába tartozik.³⁰ A feltárt templom kis mérete, négyzetes alaprajzu szentélye ezt alátámasztani látszik és a leletanyag további feldolgozása remélhetőleg pontosabbá teszi e kérdés tisztázását.

Első említése 1298-ból származik, amikor a prépostság és a veszprémi püspökség között a bányai egyház tizedszedési jog feletti perben ítélkező bíróság május 17-én Óbudán, a Szent Ferenc rendiek kolostorában ült össze.³¹ A templomot Szent Ferenc tiszteletére szentelték és a 1316 évi összeírás szerint a fejérvári őrséghez tartozott.³²

1357-től az itt élő szerzetesek feladatává vált az óbudai klarissza kolostor apácáinak lelki gondozása is.³³

A kolostor szerepe 1444-től nőtt meg. Az eddig jelentősebb budavári és pesti ferences kolostorok a szigorubb rendi szabályokat követő obszervánsoké lett,³⁴ így a konventuális provinciális jobbára az óbudai kolostorban tartózkodott és vált így a kolostor több alkalommal is rendi közgyűlések helyére.³⁵

A kolostort és a templomot 1526-ban oly mértékben megrongálta a török támadás, hogy még 1533-ban sem volt lakható, majd a török uralom kezdetétől véglegesen megszüntették.³⁶

Óbuda középkori településtörténeti kutatása szempontjából nagyon jelentős a ferences templom és kolostor helyének pontos meghatározása, illetve feltárása. A rendi szabályok szerint a város szélén települő kolduló rendi szerzetesek egyháza ugyanis egyben Óbuda ÉNy-i határát is meghatározza.

A történeti kutatás legfontosabb forrásként az 1355-ös határjárást - a királyi és káptalani városok határát meghatározó oklevelet - tartja számon.³⁷

A határjárás szerint vezető utat a rómaikori vízvezeték vonalával azonosította a kutatás, melynek határjelként szereplő utolsó pillérénél az ut D felé fordul, majd egy földből készült határjelen keresztül vezetett a ferencesek kuriájának faláig, melynek kapuja Fehéregyházára tekintett. A kuria fala alatt valószínűleg a templomot, kolostort és esetleges egyéb épületeket, kerteket lezáró kerítésfalat érthetünk.

A kutatások ezek alapján a ferenceseket a mai Flórián tér környékére, ettől É-ra vagy Ny-ra helyezték.³⁸ Az általunk feltárt templom és kolostor a mai Flórián tér közelében, attól kissé ÉK-re helyezkedik el.

A feltárt rómaikori vízvezeték pillérek iránya a Szentendrei ut vonalában kolostorunk felé vezet és reméljük, hogy az M 11-es ut, illetve a Miklós tér átépítésekor azt a Ny-i kerítésfalat - és ha szerencsénk lesz - a sokat emlegetett Fehéregyházára tekintő kaput is feltárhatjuk.

Kutatásunkat rendkívül nehezítette az építkezések gyors üteme, valamint az, hogy az épülő, illetve már felépített házak között viszonylag kis területen végezhetünk csak ásásokat. Ez az oka annak is - többek között -, hogy csak részleges feltárás eredményeiről számolhattunk be, az épületegyüttesek teljes alaprajzi tisztázását nem végezhetjük el.

Elsősorban a középkori kutatást nehezítette továbbá, hogy területünkön az ujkori Óbuda szintje majdhogynem azonos a középkori szintekkel. Így az ujkori épületekkel, illetve azok szanálásával a középkori emlékeket is elbontották.

Reméljük, hogy a helyreállítást megelőző kutatások és az előkerült leletanyag feldolgozása további részletproblémákat is tisztázni fog.

(Ábrák: 62-64, képek: 247-261)

JEGYZETEK

1. Jelentés formájában ld., Szirmai K: Arch. Ért. 101 (1974) 313.; és Altmann J: op. cit. 234.
2. Óbuda Flavius korára újabban: Nagy T: Bp. Tört. I (1973) 113.
3. Atszf= Adria tengerszint feletti magasságot értjük a továbbiakban.
4. Ld. N-N/1 metszetet. Itt jegyezzük meg, hogy a cikkben említett metszetrajok a BTM és a MNM Adattárában vannak.
5. Nagy T: op. cit. 115.
6. Kis csésze lelt. sz: 75.9.352. Tipusára ld. Bónis É: A császárkori edénművesség termékei Pannoniában. Diss. Pann. II. 20. Bp. 1942/XL. T/16. kép., a táltöredék lelt. sz: 75.9.349-350. -datálására ld. Nagy L: Bud. Tört. I. Bp. 1942. 257.; Bónis É: Antiq. Hung. I (1947) 45. és Póczy K: Arch. Ért. 79 (1952) 103.
7. Lelt. sz: 75.9.292. -Párducz M: A szarmata kor emlékei Magyarországon. I. Arch. Hung. XXV/1941/29., típusára: ld. É. Bónis: Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest. Bp. 1969. LI. T/2; Zs. Visy: Móra F. Múzeum Évkönyve 1970/1. 15-25, 27-8.
8. A II. századi Óbuda helyszínrajzra ld. Nagy T: op. cit. 115-116.
9. G. Webster: The Roman Imperial Army. London. 1969. 194. fig. 40. és D. Baatz: Kastell Hesselbach. Berlin. 1973. 38-45. Abb. 25.; Breeze-B. Dobson: RFS 1969/Cardiff 1974/13-19.; H. v. Petrikovits: Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit. Opladen. 1975. 3. Bild. 1. sz.
10. Ld. 1. j-t. Kuzsinszky B. említ egy figurális oszlopfőt a III. Vöröskereszt utca 21. sz. alatt: MKE II/(1908)91. 23. kép. - a típusunk agasztuskori előzményeire ld. W. D. Heilmeyer: Korinthische Normalkapitelle. Heidelberg. 1970. 43. 10/2; és K. Wiegand: JDAI XXIX/1914/10. kép.; Aquincumi típusra: Gosztonyi J: LA II. 1941. II. 11. 24, 248.; MNM-ben az ismeretlen lelőhelyű 62. 122. 1. lelt. számú oszlopfő képviseli a mi oszlopfőnk típusát. Datálására: V. Scrinari: I capitelle romani. Roma. 1956. 10-28. sz., továbbfejlődésre: H. Kähler: Die römischen Kapitelle des Rheingebietes. Berlin. 1939. 31.
11. Lelt. sz: 75.9.540. A "liliomos" diszitőmotívum a peremen: Póczy K: Acta Arch. Hung. 7/1956/II. 7. 11.
12. Itt köszönjük meg Gabler Dénes segítségét a bélyeg meghatározásában és az alábbi adat közlésében: B. Hofmann: Cat. de estampilles sur vaiselle sigillée. 1. Notice Technique. 21 (1971) Groupe d' Arch. Antique du Touring Club p. 28. nr. 66.
13. Szfinxre: F. Oswald: Index of figure types on terra sigillata. "Samian Ware". Liverpool. 1936. 67. XLI/857. sz. változata a kutyára: J. Dechelette: Les vases ceramiques ornés de la Gaule Romaine. Paris. 1904. II. köt. 934. fig. és F. Oswald: op. cit. London. 1964. 127. LXXVIII. T/1989/A típus.; valószínűleg Cinnamus terméke e kis töredék: Gabler D: Alba Regia XIII/1972/1974. 17. o. 88. sz.; a lezouxi gyártmányokról Pannoniában: Gabler D: Arch. Ért. 91 (1964) 99., 101-2, 106.
14. Ltsz: 75.9.409., fedőtöredék: 75.9.408.; Póczy K: op. cit. / ld. 11. j. / 78-90 I. tábla 2. kép.; pateranyélen a Bécsi utról: Parragi Gy: Arch. Ért. 98 (1971) 75. 21/3. kép.
15. Fitz J: Acta Arch. Hung. XI/1959/237-263., Nagy T: op. cit. 119-120
16. Lelt. sz: 75.9.788. Az érem meghatározásáért B. Sey K.-nak tartozunk köszönettel.
17. Ltsz: 75.9.731. besimitott kerámiára Alföldi A: Leleték a hun korszakból. Arch. Hung. 9/1932/43-45. XXIX. T.; L. sz: 75.9.457.: A besimitott és zöldmázaz edények együttlétre ld. Póczy K: Intercisa II. Bp. 1957. 77-80., Barkóczy L: Acta Arch Hung. 7/1959/443.

18. L. sz: 75.9.28.; Nagy L: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában. Bp. 1931. 44. 26. kép. 12. sz.; Szilágyi J: A pannoniai bélyeges téglák. Bp. 1933. Diss. Pann. II. 1. 94-95. XXVI/15. sz., és Uaz.: Intercisa. II. Bp. 1957. 25. kép.
19. Ltsz: 75.9.33=Kőhegyi M.; Móra F. Muzeum Évk. 1971/1. köt. 6. kép.; Ltsz: 75.9.30. A diszitett besimitott kerámiával kapcsolatban itt köszönöm meg Bónis É. és Nagy M. szives észrevételeit: Soproni S.; Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta X/1968/30-31. Abb.
20. Ltsz: 75.9.790. B. Sey K. meghatározása. A sisciai verdékről még ld. Lányi V.; Acta Arch. Hung. 21(1961) 33-46.; Lelt. sz: 75.9.791. Az aquincumi életnagyságu bronzszobor törédékeinkről ld. Nagy L: Bud. Tört. II. köt. Bp. 1942. 617-8.; és általában az életnagyságu bronzszobrok kevés számáról és további sorsukról: Tóth I: A rómaiak Magyarországon. Bp. 1975. 108-109.
21. Barkóczi L-Bóna I. - Mócsy A: Pannónia története. Bp. 1963. 122.
22. Nagy L: Szent István Emlékkönyv I. Bp. 1938. 62-64.; Parragi Gy: Arch. Ért. 101 (1974) 315.
23. Póczy K: Bp. R. 21 (1964) 65.
24. Nagy L: A második segédlegio nagyobbik fürdőjének maradványa a Flórián téren. Bp. 1935. 5.
25. Póczy Klára szives szóbeli közlése. A III. századi és Constantius-kori bazilikákról általában ld. E. Langlotz: Der architekturgeschichtliche Ursprung der christlichen Basilika. Opladen. 1972. 35-38., 42.; A Constantius koriakról ld. még: G. Bovini: Edifici cristiani di culto d' eta Constantiniana a Roma. Bologna. 1968. 118. fig. 21.
26. Ld. 22. j. t.
27. Nagy L: SzIE I. köt. Bp. 1938. 126.; Nagy T: Szépművészet II(1941)144.
28. A fűtőkamra feltárását Bertalan Vilmosné kezdte és ásatási eredményeinek átengedéséért ezuton mondok köszönetet.
29. Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1717-ig. I. Bp. 1922. ifj. Dümmerling Ödön: A Ferencrend középkori csucsives stílu építészetének emlékei Magyarországon II. Minoriták. Klny. a Technika 1943/1. 8.
30. Karácsonyi J: op. cit. 13.
31. Bátfai Szabó László: Obuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 46, 59-61.
32. Karácsonyi J: op. cit. 222.
33. Bátfai Szabó L: op. cit. 36.
34. Karácsonyi J: op. cit. 222. - Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. /1541-ig./ Budapest Története II. /1973/ 160-161.
35. Kubinyi A: op. cit. 160-161. - Karácsonyi J.: op. cit. 222-223.
36. Karácsonyi J.: op. cit. 223.
37. "... inde versus meridiem per murum dirutum, cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati, et abinde per quendam metam terream ad murum curie fratrum minorum, cuius porta respicit versus ecclesiam albam Beate Virginis, ..." Bátfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig, Bp. 1938. 71. 346. sz.
38. Legutoljára Kubinyi A: op. cit. 11.

PRELIMINARY REPORT ON THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE
FRANCISCAN CHURCH AND THE ROMAN STRUCTURAL REMAINS FROM THE NORTH
OF THE VIA PRAETORIA

Ruins of buildings, floor levels and other Roman remains came to light at the new Óbuda housing settlement in course of major canalization works in the area north of the northern side of the Kórház Street, east of the eastern side of the Miklós Street and bordered by the demolished houses in the old Vöröskereszt Street, numbers 14-21.

The Municipal Council, realizing the great importance of these rescue excavations, plans to display this monument find in a 44x23 m. fenced-in area. It is hoped that further excavations can be conducted before the monument restoration works take place.

The first and the second periods are represented by the times of the Flavians and Domitian here (Plate 247-248). The third period, the construction work under Trajan and Hadrian and the remodelling are documented by the 5.5 m. wide east-west roadways, drains, wells, and the remains of a building with hallways, and rooms of about the same size. The southern portico of the southern building was authenticated (Plate 251-256) and later even its walled up entrance (Plate 250). Objects to facilitate the dating came to light in large numbers (Plate 248-249, 252-253) According to the contemporary topographical data of Óbuda, and the ground plan of the structure, equivocally recall the type of barracks used elsewhere in legionary forts within the Roman Empire (see footnote no. 9.)

After the Markomann wars and during the rule of the Severans, in the fourth period, interior changes, reconstructions, and level elevations were executed within the barracks.

The remains of constructions, the fifth period, could be authenticated to the end of the third, beginning of the fourth century A. D.

The foundations of the sixth period were laid during the middle of the fourth century A. D., a polygonal hall on top of the picked foundation-outerwall of the Severan hall with apsidal termination (Plate 258) which was then restored. The polygonal building dates to the times of Constantine II, restored possibly during the second third of the fourth century A. D. (Plate 254-255). The use of the terrazzo floor, showing the highest elevation, could have moved to the last third of the fourth century or possibly to the very beginning of the fifth century A. D. unfortunately though, no dating finds were found here (Plate 253).

The Late Roman polygonal public building fits in chronologically with the buildings known in the area to the periods of the Late Roman buildings (see also footnote no. 22)

As far as the function of this public building was concerned the idea of a basilica came up, but presumably the needs of the remaining Christian population were met by the Early Christian structures in the area. Besides, the ground plan of this public building is not enough to think of it as a basilica. In the course of our further work no Early Christian type find came to light.

According to the known data no baths nor villa were in this area, thus we could only consider this to be some religious edifice. The bronze leg, having had been destroyed during the second half of the fourth century A. D. (Plate 257) which could have belonged to a god or emperor statue placed in the structure, must have been part of an earlier period of this Severan structure of cultic character.

II.

Parallel with the Roman excavations a medieval structure complex was unearthed where the lots of Vöröskereszt Street 14-21 were before. These medieval remains show the ground plan of a church and a cloister wing adjoining it on the north (Fig. 62).

The greatest measurable length of the partially excavated nave of the church was 12 m., its width 9.50 m. The western outer wall of the church fell beyond the present field work, thus it could not have been excavated. The sanctuary has a ground plan 7.50x7.50 m. with square termination. Its corner buttresses came to light only on the southern side; in course of the works of district heating the buttresses on the northern side were demolished. The unearthed floor coverings of the nave were made 15th century 20x20 cm. bricks.

In the same plane with the uncovered outer buttress of the southern nave wall, picking the north-south Roman wall fully across the nave to level, an inner buttress was developed. Starting from this buttress to the southern triumphal arch, there is a 30 cm. wide, almost unfounded wall. Between this wall and the southern nave wall the floor of the church is terrazzo.

A grave was uncovered right in front of the triumphal arch, placed in the middle of the nave and made of rough broad stones (Plate 260). The grave was 2.45 m. long and 1.15 m. wide. There was no skeleton to be found.

A 2.40 m. long and 2.60 m. wide tomb chamber was uncovered in the central area of the sanctuary (Plate 260). The inside of the tomb chamber was of broad stones, and the uneven sandstone broad stones were supplemented by medieval bricks. Medieval stone-cutters' marks were found on the broad stones (Fig. 64/a) Steps led into the tomb chamber, their traces show on the southern wall; the remains of its northern brick wall could be unearthed. There was no skeleton in the tomb chamber either.

The original roof of the tomb chamber was not found, but concluding from its highest level, the level of the sanctuary was higher of that of the nave.

The cloister was built north of the church. Very little is known of its size and structures.

A Roman building came to light in the same plane with the eastern outer wall of the sanctuary. Beyond the corner of the Roman building, as a continuation of the eastern wall there is a medieval wall all along our excavation area.

The Roman structure complex is ended by a 4.80 m. long medieval wall starting north from the shoulder of the nave. Thus the first room of the eastern section of the cloister was uncovered next to the sanctuary. The western wall of the eastern section was also to be followed in detail in the excavation area.

The southwestern corner of the heating system belonging to the eastern section could be uncovered only (Plate 261, Fig. 64/b). The bottom of the brick heating chamber was once remodelled.

The highest remaining level of the heating chamber and the fact that only foundation walls were found in the cloister area, point to the fact that the level of the cloister wing was higher than the level of the nave of the church.

The remains of the church and cloister were identified with the Franciscan Church and Cloister of Óbuda.

The date of the foundation of the church, devoted to Saint Francis is not known, but it belongs to the earlier establishments of the 13th century (30). The small size of this excavated church and its square ground planned sanctuary seems to prove this.

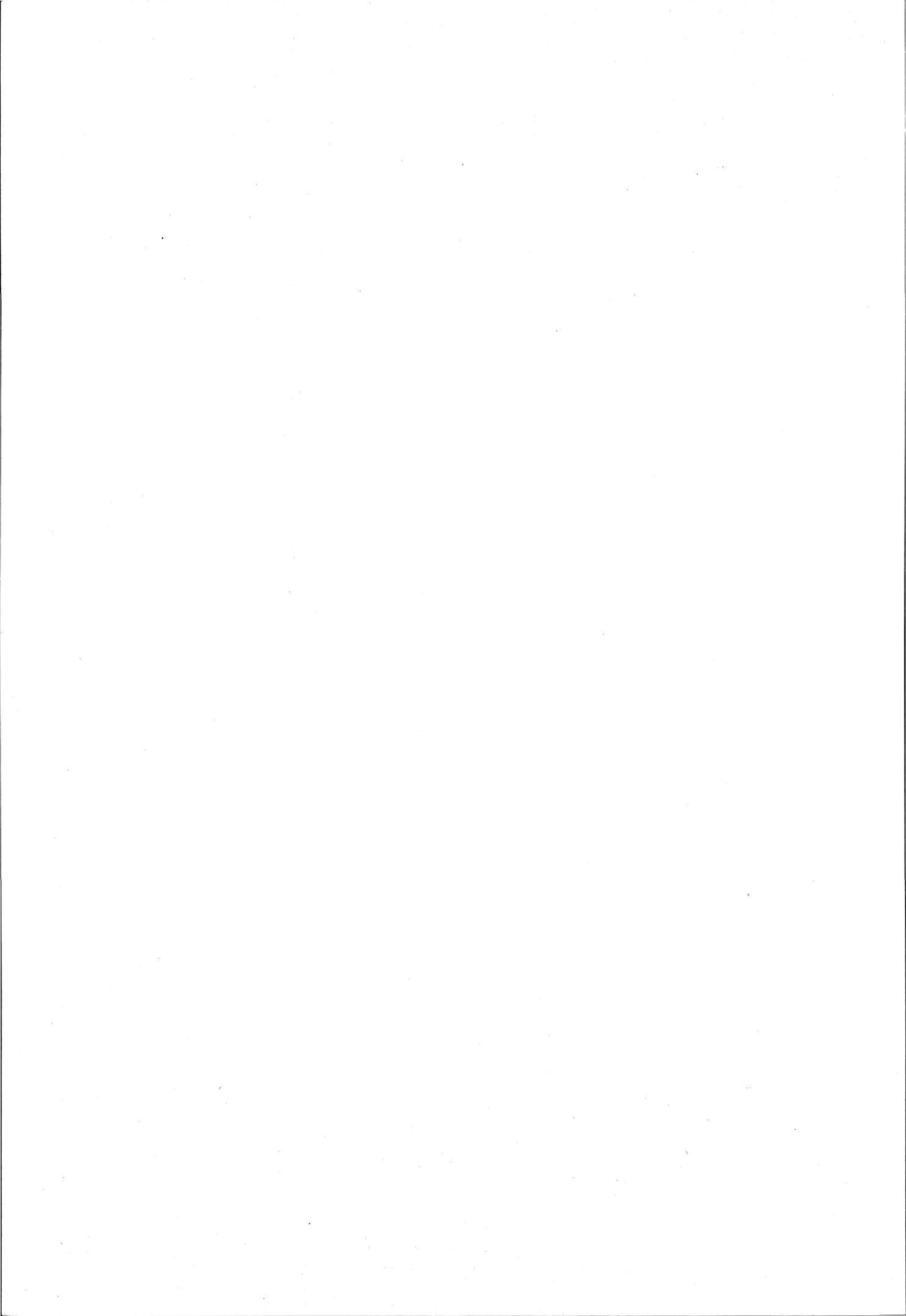
It is first mentioned in 1298 (31) and according to the 1316 census, the cloister belonged to the Fejérvár Guard (32). The cloister closed down at the beginning of the Turkish rule (36).

The defining of the location of the cloister forming the north-western border of the city bears great importance upon the topographic research conducted for medieval Óbuda.

Identification and localization is based upon the 1355 inspection of landmarks (37).

The Roman aqueduct in line with the Szentendre Road leads to the cloister, the full extent of which though, is not yet known.

(Figures: 62-64, plates: 247-261)

КРИСТИНА СИРМАИ - ЮЛИЯ АЛЬТМАНН:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ ФРАНЦИСКАНСКОЙ ЦЕРКВИ
И СТРОЕНИЙ РИМСКОЙ ЭПОХИ К СЕВЕРУ ОТ VIA PRAETORIA

I

Во время канализационных работ нового жилого квартала Обуды к северу от ул. Корхаз и востоку от ул. Миклош, на месте бывшей ул. Вёрёшкерест под снятыми домами №№ 14-21 были обнаружены остатки строений, пола и др.

Учитывая значение открытых памятников, Горсовет Будапешта постановил в ближайшем будущем демонстрировать эти памятники на месте, на участке площадью приблизительно 44 x 23 м. Исследования здесь мы рассчитываем продолжить до показа памятников.

Первые два периода на этой территории представлены памятниками эпохи Флавия и Домициана /рис. 247-248/. Третий период представлен перестройками времени Траяна-Адриана, что демонстрируется дорогами пятиметровой ширины, идущими в направлении В-З, каналами, колодцами, строениями с коридорами, состоящими из одинаковых в плане помещений. Нами был раскрыт южный портик южного здания /рис. 251-256/, а также вход здания, заделанный впоследствии /рис. 250/. Было найдено большое количество датирующего материала /рис. 248, 249 рис. 252, 253/. Обудайская топография римского времени, а также планы построек указывают, что обнаруженные строения представляют казарменный тип, распространенный, судя по раскопкам, в военных лагерях Римской империи. /См. сн. 9./

После маркоманнских войн, во время правления Северов, в IV строительном периоде была произведена перестройка помещений и их ремонт, а также был поднят уровень пола.

Нами выявлены и остатки строительства, относящегося к V-ому периоду конца III - первой половины IV в.

В VI периоде, падающем на десятилетия середины IV века, на западные разобраные стены зала эпохи Северов, имеющего апсидовую концовку, были возведены фундаменты стен зала с полигональной концовкой /рис. 258/. Многоугольное здание времени Константина II было перестроено во второй трети IV века /рис. 254-255/. Использование пола-тераззо падает на последнюю треть IV столетия, и даже могло продлиться вплоть до начала V века, но здесь мы не располагаем датирующими находками /рис. 253/.

С хронологической точки зрения здание с полигональной концовкой органически входит в круг позднеимперских построек, известных в этом районе /ср. сн. 22./.

В определении функции этого здания было высказано предположение, что оно служило базиликой, однако древнехристианские строения, находящиеся в этом районе, должны были удовлетворить потребности древнехристианского населения. Кроме того, раскрытый раскопками план здания еще не свидетельствует сам по себе о нахождении базилики. Ни одной древнехристианской находки здесь найдено не было.

Судя по раскрытым памятникам, здесь не мог находиться ни бассейн, ни вилла, и это заставляет нас думать о существовании здесь постройки культового характера. К наиболее раннему периоду этого строения, падающего на эпоху Северов, относится находка бронзовой ноги /рис. 257/, которая является, вероят-

но, фрагментом поставленной здесь статуи в честь бога или цезаря, которая во второй половине IV века погибла.

II.

Параллельно исследованиям памятников римской эпохи на бывшей ул. Вёрёшкерест дом 14-21 нами раскопан комплекс средневековых строений. Средневековые памятники относятся к церкви и крылу монастыря, примыкающего к ней с севера /фиг. 62./.

Максимальная длина нефа церкви, раскопанного нами отдельными участками, достигает 12 м, ширина - 9,50 м. Западная сторона церкви расположена уже за участком раскопок, ввиду чего она осталась нераскрытой. Святилище, длиной в 7,50 м и шириной в 7,50 м, четырехугольное в плане и имеет прямую концовку.

Угловые форпосты обнаружены лишь на южной стороне, тогда как на северной их разобрали при устройстве отопительного оборудования. Облицовка нефа выполнена из кирпичей XV в. размером 20 x 20 см.

На одной плоскости с внешним форпостом южного нефа был построен внутренний форпост, для чего разобрали тянувшиеся по всей ширине нефа стены римской эпохи, идущие в направлении С-Ю. Стена, идущая от этого форпоста-пиллера к южной триумфальной арке, почти не имеет фундамента, ширина ее 30 см. Между стеной и южной стороной нефа был обнаружен пол-тераццо.

Перед триумфальной аркой в середине нефа мы раскопали могилу, сооруженную из грубых квадеров /рис. 260/. Длина могилы 2,45 м, ширина 1,15 м. Скелета однако в могиле не оказалось.

В центральной части святилища нами обнаружена могильная камера длиной 2,40 и шириной 2,60 м /рис. 260/. Внутренняя сторона камеры обложена квадратными камнями неодинаковой величины с прокладкой в отдельных местах средневековых кирпичей. На квадерах обнаружены знаки резчиков /фиг. 64-а/. В камеру вела лестница, следы которой открыты на южной стене. Нами раскопаны остатки южной кирпичной стены. Скелета в камере не обнаружено.

Крышка могильной камеры отсутствовала, можно определить однако, что уровень святилища был выше уровня пола нефа.

Монастырь тянулся к северу от церкви. О его величине и внутренних строениях нам известно очень мало.

В одной плоскости с восточной замыкающей стеной святилища, к северу от нее, были найдены восточная и северная стены здания римской эпохи. За углом этого здания, как продолжение ее восточной стены, по всему раскопчному участку тянется средневековая стена.

Начинаясь сбоку нефа и продолжаясь к северу от него, средневековая стена /длина которой 4,80 м/ закрывает часть здания римской эпохи. Таким образом, здесь, наряду со святилищем, мы раскопали и первые помещения восточного тракта монастыря /рис. 259/. На раскопчном участке мы имели возможность детально проследить западную стену восточного тракта.

Можно было раскопать лишь юго-западный угол отопительного оборудования восточного тракта /рис. 261; фиг. 64-б/. Установлено, что пол топилини, обложенный кирпичами, один раз подвергся ремонту.

Наиболее высокая точка топилини, а также тот факт, что в монастырской части нами обнаружены лишь основания стен, говорят о том, что уровень монастырского крыла был выше уровня нефа церкви.

Мы считаем, что раскрытые памятники являются остатками обудайской средневековой францисканской церкви и монастыря.

Время закладки церкви Св. Франца нам известно. Оно произошло в течение XIII века, тогда, когда был возведен ряд самых древних построек Обуды /30/. Небольшой размер раскопанной нами церкви, квадратный план ее святилища также, возможно, подтверждают эту гипотезу.

Первое упоминание о ней относится к 1298 г. /31/, а по переписи населения в 1316 г., францисканский монастырь относился к фейерварскому караулу /32/. Монастырь прекратил свое существование в начале турецкого господства /36/.

В реконструкции обудайской средневековой топографии особенно важно определить место монастыря, который являлся северо-западной границей города.

В основу определения и локализации монастыря исследование берет размежевание земли 1355 г. /37/.

Водопровод римской эпохи, направление которого совпадает с современным Сентэндрэевским шоссе, идет в сторону раскрытого нами монастыря. Однако его полное протяжение остается пока невыясненным.

/Фиг. 62-64, рис. 247-261/